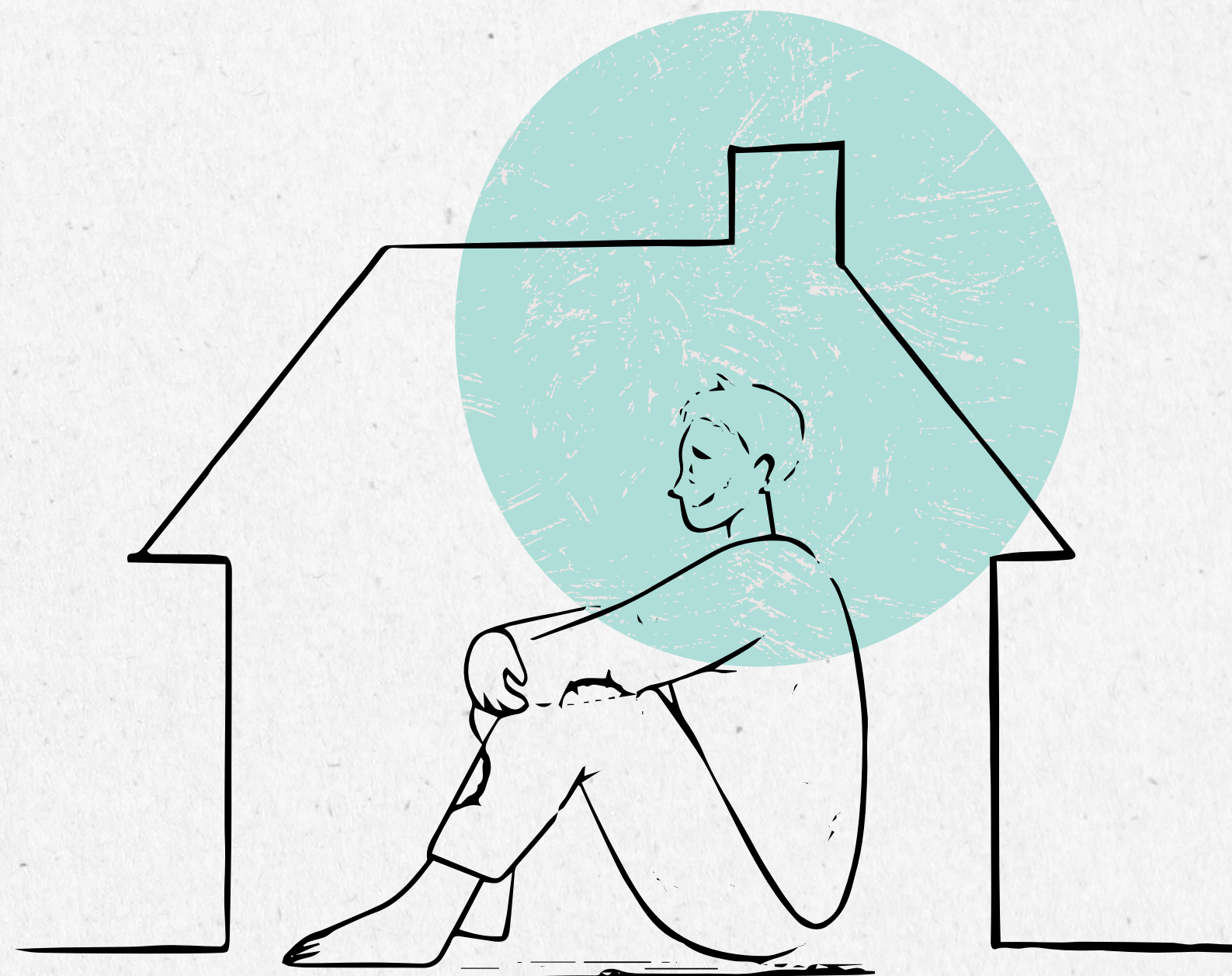

№5 дәріс

Ауытқыған мінез-құлық
генезисіндегі әлеуметтік пен
биологиялықтың арақатынасы

Ауытқушылықтың пайда болуы...

Деструктивті (деструктивті) принцип – адам табиғатына тән қасиет, бірақ өзін-өзі бақылау, сана-сезім және қоғамдық айыптау бізді оның шектен шыққан көріністерінен: кісі өлтіруден, зорлық-зомбылықтан, суицидтен сақтайды. Жалпы, деструктивтілік құбылысы психология мен психиатрияда аз зерттелген, дегенмен бұл термин философияда ұзақ уақыт бойы тамыр жайған.

Деструктивтіліктің не екенін және оның пайда болу себептерін ол алғаш рет өлімге құштарлық теориясын ұсына отырып түсіндіре алды. Бұл теория тұрғысынан деструктивті мінез-құлық - бұл қалыптыдан ерекшеленетін, өзін-өзі жоюға бағытталған және соның салдарынан жеке адамның өмір сүру сапасының нашарлауына әкелетін мінез-құлық.

Деструктивті мінез-құлық ауытқулардың болуымен сипатталады, немесе олар келесі критерийлер бойынша бөлінеді: бұзылған норма, әрекеттің мақсаттары мен уәжі, алынған нәтиже. Фрейдтің көзқарасы бойынша, деструктивтіліктің ең маңызды критерийі - бұл жойылуды білдірмейтін ішкі күйзелісті жоюға әкелуі мүмкін нәтиже.

Психология саласының белгілі маманы психиканың күйіне байланысты деструктивті әрекет ішке де, сыртқа да бағытталатынын айтады:

- Деструктивтіліктің көрінісінің сыртқы түрлері — адамның психикалық немесе физикалық жойылуы, әлеуметтік ережелерді немесе негіздерді бұзу (экстремизм, терроризм), табиғатты қасақана жою, дүниежүзілік ескерткіштерді, өнер мен әдебиет мұраларын бұзу.
- Деструктивтіліктің ішкі формалары – суицидтік тенденциялар, тәуелділіктер, патологиялық сипаттағы химиялық емес тәуелділіктер.

Ол деструктивтік құбылысты да зерттеді, ол деструктивті адам ең алдымен агрессивті адам деп есептеді. Агрессия жақсы болуы мүмкін, яғни өмірдің табиғи құралы ретінде қызмет етеді немесе зиянды, бейімсіз, әлеуметтік және биологиялық зиян келтіруі мүмкін.

Оның теориясында «деструктивті» сөзінің мағынасы «конструктивті емес» дегенге жақын, ол өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі жоқ индивидтерді сипаттайды. Фромм деструктивті адам еркіндіктен қашады, деструктивті принциптің көмегімен өзінің кемшілігін жеңуге тырысады, талантты адамдарды физикалық немесе моральдық әсерге ұшыратады дейді.

Деструктивті мінез-құлық психологиясында Н.Фарберу әзірлеген концепция ерекше орын алады. Деструктивті адам өз іс-әрекетінің салдарын сыни тұрғыдан бағалай алмайтынын, шындықты бұрмаланған және жиі дұшпандық түрде қабылдайтынын айтады. Мұндай адамның өзін-өзі бағалауы көбінесе өте жоғары бағаланады, сондықтан өзін-өзі бағалау деңгейі адамдармен дұрыс қарым-қатынас орнатуды қиындатады. Фарберу кейбір адамдардың әртүрлі психотроптық заттарды теріс пайдалануға деген жойқын құмарлығын негіздеп қана қоймай, сонымен бірге АҚШ-та әлі де сәтті қолданылып келе жатқан суицидтің алдын алудың тұтас жүйесін әзірледі.

Құбылыстың көріну формалары және мінез-құлықты түзету әдістері

Психология тұрғысынан деструкция көптеген формаларда көрінуі мүмкін, сондықтан негізгі, ең көп таралғандарын қарастырайық.

Деструктивті қарым-қатынастар ортақ мүдделер, хоббилер немесе ұмтылыстармен байланысты жақын адамдар арасында туындауы мүмкін. Мұндай қарым-қатынас жасаушы мен музаның шығармашылық одақтарында немесе ерлі-зайыптылар арасында жиі кездеседі. Психологтар қарым-қатынасты дұрыс құрмасаңыз, деструктивті әсер ең алдымен психикалық сау адамның жеке басына кері әсер етеді дейді.

Деструктивті ойлау - ауытқудың тағы бір нұсқасы, адам үнемі бүкіл әлемге деген терең және қайтымсыз реніш сезімімен бірге жүреді. Өкінішке орай, деструктивті ойлар әрқайсымызға күніне кем дегенде бір рет келеді, бірақ планетаның барлық тұрғындарының шамамен 40% -ы үнемі теріс ойлайды. Позитивті болу үшін әр ойды бағалауға тырысыңыз: позитивті үшін - өзіңізге дәмді нәрсе сатып алыңыз, ал теріс үшін - жақсы кешке барайық. Ғалымдар физикалық белсенділік қуаныш гормондарын өндіруді ынталандыратынын анықтады және бұл жақсы көңіл-күйге және деструктивті ұмтылыстардан арылуға тікелей жол. Деструктивті сезімдер қазіргі қоғамның тағы бір проблемасы, жалпы алаңдаушылық,

Ауытқыған мінез-құлықтың пайда болуының бірнеше себептері бар:

1. Әлеуметтік теңсіздік – жұмыссыздық, әлеуметтік жағдайдың төмендеуі, жемқорлық т.б.
2. Моральдық этикалық фактор қоғамның моральдық-адамгершілік қасиетінің төмендеуі, рухани азғындау жеке адамның қоғамдық ортаны жатсынуы. Қоғам өмірін ақшаның билеуі, барлығы сатылады, барлығын сатып алуға болады. Деградация және әдет-ғұрыптың ықпалының төмендеуі. Бүкіл аралық қайырымдылық «сатылған махаббат», құқық бұзушылықтың күшеюі;
3. Девианттық мінез-құлыққа қоршаған ортаның немқұрайлы қарауы. Әсіресе, отбасы тәрбиесінің нашарлауы денсаулықтағы психофизикалық ауытқулар т.б. Осының барлығы рухани дүниенің дағдарысына әкеліп, өмір сүру мәнінің жоғалуына алып келеді.

Қылмыскердің ішкі әлемінде «қажеттілік қысым» сипатындағы өзіндік психологиялық жүйе іске асады. Осы қажеттілік қылмыскердің белгілі бір мақсатқа бағытталған мінезін қалыптастырады. Ғалымдар қажеттіліктердің түрткісі ретінде қажеттіліктердің тізімін анықтайды:

- Доминанттық (басқаларға бақылау жасауға және олардың мінез құлығын басқаруға ұмтылу);
- Агрессия (қарсыласты қорлау, төмендету, құрту үрдісі);
- Басқаларды жоққа шығару, сыртқа тебу;
- Автономия (барлық шектеуден қашу);
- Бейімделу, ырыққа көну;
- Ойын қажеттілігі (шындықтан бас тарту);
- Эгоизм, нарциссизм (өзін-өзі жақсы көру, өз мүддесін басқалардан жоғары қою);
- Қамқоршы іздеу;
- Жазадан қашу (қоғамды, үлкендерді айыптау).

Деструктивті сипат қараңғылыққа бейімділік, қарым-қатынастың болмауы, фатализм, жақындық, басқалармен байланысудан қорқу немесе қарым-қатынастағы ыңғайсыздық ретінде көрінеді. Психологтар осы қасиеттерді жеңу және өмірге дұрыс көзқарасты қалыптастыру үшін арнайы әдістерді әзірледі. Әдістердің бірін американдық психологтар тобы ұсынған, ол бірнеше модульдерден тұрады:

Баланың деструктивті мінез-құлық қасиеттерін терең талдау, олардың арасынан ол құтылғысы келетінін анықтау.

Өзгерістердің қажеттілігін ұғындыру, деструктивтіліктен арылу жұмысы. Науқастың басқаша болғысы келетіндігінің ақиқаты тексеріледі, қажетті мінез-құлық қасиеттерінің портреті жасалады.

Қажетті қасиеттерді бекіту үшін топтық сабақтар.

Жалпы ауытқыған мінез-құлық, ол 1920-1930 жылдары пайда бола бастады. Бастапқыда ғылым саласында емес, күнделікті өмірде қолданылып жүрді. Біраз уақыт ұмытылып, 1950-1960 жылдардың басында қайтадан қолданысқа енді. Ең алғаш бұл мәселе бойынша зерттеу жүргізген П.П.Блонский болды, ол өз зерттеулерінде девиантты деп мінез-құлқы ауытқыған, кәмелетке толмаған балаларды қарастырды. Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты мәселесін Қазақстандық педагог-психологтар мен әлеуметтанушылар да қарастырып жүр (А.Жұмабаев, Л.К.Керімов, Э.И.Шыныбекова, Г.А.Уманов, Ш.Е.Жаманбалаева, Д.Қазымбетова, Т.М.Шалғымбаев, А.М.Қарабаева). Бұл зерттеушілердің пікірінше девиантты сияқты жағымсыз қасиеттің қалыптасуына әлеуметтік-педагогикалық факторлардың әсер ететінін зерттеген.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтарын спорт, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру, мектепке деген ықпалды күшейту, бойындағы белсенділікті арттыру, ұжымдағы әрекеттерге араластыру арқылы жеңудің әртүрлі жолдарын көрсетіп берген.

Кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының көптеген себептері отбасына қатысты.

Отбасы ертеректегі әлеуметтенудің маңызды институтының бірі болып табылады. Бала отбасында өте мықты, негізгі құндылықты, норманы, мінез-құлық стереотипін меңгереді, оның психикасының эмоционалды саласы құрылады. Отбасының тәрбиесінде ертеректе жіберілген ақауларды түзету өте қиын.

Ауытқыған мінез-құлық деп әлеуметтік нормадан ауытқуды айтады. Оны қоғамда қабылданған нормаға қарама-қайшы әрекет жүйесі ретінде анықтайды. Девиантты мінез-құлық екі үлкен категорияға бөлінеді. Біріншіден бұл психологиялық денсаулық нормасынан ауытқу. Екіншіден, бұл қандайда бір әлеуметтік-мәдени нормаларды, әсіресе құқықтық норманы бұзатын антиәлеуметтік іс-әрекет. Сондай-ақ девиантты мінез-құлық бұл "балалар мен жасөспірімдердің әкімшілік жазалау шараларын қолдануға әкеп соғатын құқық бұзушылықтарды үнемі жасауы, оқудан, жұмыстан қасақана жалтаруы, отбасынан немесе балаларды оқыту-тәрбиелеу ұйымдарынан үнемі кетіп қалуы, сондай-ақ олардың қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын қылмыс белгілері бар, қоғамға қауіпті әрекеттер жасауы. Дж.Смелзер девиантты мінез-құлықты изоляцияға емделуге, түрмеде қамалуына және басқада құқық бұзудың жазалауларына әкелетін топтық нормадан ауытқу деп санады. В.И.Добренев және А.Н.Кравченко "қоғамдық көзқараста мақұлданбайтын әрбір қылықты девиантты мінез-құлық" деп атады. Қазіргі таңда зерттеушілер арасында девиантты мінез-құлық мәселесіне деген қызығушылықтар көптеп байқалуда. Девиантты мінез-құлықты ғылыми зерттеу психология, криминология, психопатология, әлеуметтану ғылымдарында жүзеге асуда. Балалармен, жасөспірімдермен, жеткіншектермен жұмыс жасайтын психологтардың, әлеуметтік педагогтардың, әлеуметтік жұмыскерлердің негізгі міндеті олардың мінез-құлқында кездесетін жағымсыз ауытқулардың алдын алу болып табылады.

Назарларыңызға рахмет!

Пайдаланылған әдебиттер:

1. Акажанова А.Т. Девиантология. - Алматы, 2009.

2. Балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы психологиялық және педагогикалық мәселе жөнінде. -
www.rusnauka.

3. Жаназарова З.Ж. Отбасы социологиясы. - Алматы, 2010.